

הוורמאכט ותנועת ההתנגדות בגרמניה הנאצית

ישראל גוטמן

מיבניה של תנועת ההתנגדות

השנה, בשנת ה'20 להתנקשות בהיטלר ולקשר נגד המשטר הנאצי שנכשל באיבו, נערכו בגרמניה המערבית עצרות וטקסים רשמיים, נכתבו הערכות ורשימות בעתונות היומית והפריודית וכן הופיעו ספרים חדשים המוקדשים למאורע ולראשי תנועת ההתנגדות.

אמנם קיימת כבר ספרות היסטורית וממארים עניפה המספלת בנושא. היסטוריונים גרמניים רציניים, כגון האנס רוטהפלס וגרהארד ריטר,¹ וזורירי-עט שונים נרתמו לדבר וניסו להוכיח קבל-עם, שאכן היתה קיימת תנועת התנגדות גרמנית נרחבת להיטלר ורק הנסיבות החיצוניות, הטיור מבפנים וביש-מזל, הכשילוה ומנעו ממנה להגיע לתוצאות של ממש. אולם המעיין באורח אובייקטיבי במחקרים בתעודות וכן בפרסומים בעלי מגמה אפולוגטית בולטת, יגיע למסקנה שתנועת התנגדות עממית רחבה לא היתה בנמצא ולא היו קיימים אלא חוגים מצומצמים חסרי-ליכוד-רעיוני ותודעה לוחמת, עקביות וכושר מעשה. גם אם נקבל את הנחתו של פרופ' רוטהפלס, לפיה יש לראות גם את גרמניה כ"ארץ כבושה" ונתעלם מכך שהיה זה כיבוש מרצון ולא כיבוש זר — לא נוכל לשכוח שבארצות הכיבוש השונות וכן באיטליה הפאשיסטית נאבקה בכיבוש הזה מחתרת ותנועה פארטיזנית, שגם סייעו בפועל למיגור השלטון והצבא הנאצי, ואילו גרמניה שמרה אימונים להיטלר עד לסוף המר, עד לכיבוש ברלין ומפגש צבאות-הברית על אדמת גרמניה המובסת.

לכאורה, גלויות הן וידועות התעודות, שהורשה תנועת ההתנגדות הגרמנית ולמרות זאת מרובה הוא הערפל והסתומות שמסביב לאישיה ולמעשיה. ברחבי גרמניה הנאצית קמו ועיר-פה ועיר-שם קבוצות קטנות של מתנגדי המשטר. הקבוצות הללו פעלו במקומותיהם ללא קשר הדדי וללא מרכז מדריך. המניעים להתארגנות הקבוצות היו שונים והן הרכבן האנושי היה מגוון.² קבוצות השמאל הפועלי עסקו בריגול והפצת חומר הסברה אנטי-נאצי, קבוצות אחרות הגישו סעד לנרדפים מתוך דחף אנושי-הומניטארי, קבוצות אחדות פעלו מתוך צמידות בלתי מתפשרת לאמיתות דתיות. המשותף לכל החוגים היא הרגשת הבדידות האופפת אותם, בסיס אנושי צר ויעדים מוגבלים שהציבו כמטרה לפעלם.³

לא כן החוג שעמד מאחורי ההתנקשות ב'20 ביולי 1944. חוג זה היה רחב מבחינה כמותית

1 Hans Rothfels — Die deutsche Opposition gegen Hitler, Fischer, 1958
Gerhard Ritter — Carl Goerdler und die deutsche Widerstandsbewegung, D.T.V.

2 על אחת הקבוצות, "קבוצת באום" ראה מאמרו של א. מעוז בחוברת זו.

3 אחת הקבוצות החשובות ביותר מסוג זה יש לראות ברשת ה"רוטה קאפלה" (התזמורת האדומה) שתחת השפעה קומוניסטית. אנשי הרשת חדרו לעמדות חשובות במינהל וגם בצבא. הן בגרמניה והן בארצות הכיבוש והעבירו את הידיעות שרכזו בידיהם לצד הסוביטי. מעריכים כי לרשות הקבוצה עמדו כ-100 משדרי רדיו הפזורים בארצות השונות. בראש הקבוצה עמד שולצה-בייזון, נכדו של הגרנד-אדמירל המפורסם פון טירפיץ, מיסד הצי הגרמני. האיש השני במנהיגות היה א. הארנק, בעל כשרונות מזהירים בשדה הכלכלה ואף הוא בן למשפחה ידועה ובעלת זכויות בגרמניה. ה"רוטה קאפלה" פעלה זמן רב, היא השתדלה לסייע לברית-המועצות במלחמתה בדרך

מאשר שאר הקבוצות, איגד בקרבו אישים בעלי השפעה ועמדות כוח, והוא חתר למטרות מדיניות-חברתיות מקיפות: הפיכת המשטר וסילוק הנאצים. חוג זה קיים מגעים עם מדינאים וגורמי שלטון רמים בארצות-חוץ וטען לזכות לשמש נציגות לאומית אלטרנטיבית. במרכז החוג, שראשו היו גרדלר — בק — שטאופנברג, ניתן להבחין בשלש חבורות עיקריות (להוציא עסקנים בודדים באיגוד המקצועי הסוציאלי-דמוקרטי והקאטולי): א. קציני ורמאכט בכירים וקציני הריגול הנגדי (אבוהר), ב. חבורת פקידים ומדינאים שמסביב לגרדלר, ג. קבוצת דיפלומטים מקצועיים, אנשי משרד-החוץ הגרמני בפועל או בדימוס.

מרבית הפעילים בחוג זה נמנו על בני האריסטוקרטיה הגרמנית, אנשי האצולה ואף היונקרות הפרוסית. המוצא האצילי, וההשקפות השמרניות של מרבית הפעילים בחוג שימשה יסוד לגירסה, בה נאחזו רבים מתוך טעמים מגמתיים שקופים או מתוך תמימות, ולפיה דוקא אנשי הריאקציה הגרמנית גילו התנגדות ברייך השלישי.

הנחה זו נכונה רק למראית עין. השכבה המנהיגה של האופוזיציה המתקדמת חוסלה בשלבים הראשונים של השלטון הנאצי. רבים חוסלו חיסול פיזי, הושלכו למחנות-ריכוז או היגרו לארצות-חוץ. רק מתימנע ירדו למחתרת. כמובן, אין בדעתנו לטהר או להצדיק כהוא-זה את תנועת הפועלים הגרמנית על מלינוי חבריה ומגנגוניה המסועפים, שנבלעה ברייך הגרמני הנאצי ללא התנגדות וכמעט ללא סימן חיים והמשך. נחמה פורתא ניתן למצוא בעובדה שבתוככי מחנות הריכוז הנאציים נרקמה רשת מחתרתית ערה ויעילה, בהדרכת יוצאי מפלגות השמאל הפועליות ובבוכנוואלד הצליחה המחתרת להשתלט על המחנה זמן קצר לפני בוא המשחררים.

היוצא מכך שרק אנשי הוורמאכט וחוגי השמרנים נהנו מחופש יחסי בגרמניה וחלשו על עמדות כוח והשפעה. אין איפוא לתמוה כי מרכז ההתנגדות התבצר בשכבה זו. מן הדין לנתח את התפתחותה ופיתוליה של הקבוצה להבהיר את הגורמים לחוסר המעש ולכשלון החרוץ של הקשר.

מניעים מורלים ולעיתים סותרים הוליכו את הקושרים לתנועת ההתנגדות. מועטים בלבד נקטו מלכתחילה בקו אופוזיציוני, סלדו מהתורה הגזענית ומטרות מדיניות תוקפניות של הנאצים. רבים יותר התנערו מהנאציזם רק במרוצת הזמן, אחדים הורחקו מחסדיו של היטלר ונדחפו להתנגדות אופוזיציונית ואחרים זועזעו נוכח העול, הרצח והמלחמות שהביא עמו הנאציזם. הרוב המכריע של הקושרים הגיע כנראה לאופוזיציה מתוך ניתוח מדיני ריאלי של התפתחויות, ללא נקיפות מצפון או חלחלה מוסרית. היטלר המצליח בלהטוטיו המדיניים ומנצח בקרבות, היה טוב ורצוי. היטלר, המסתבך בהרפתקאות ומצביא כושל בקרבות, הוא רע ומסוכן ויש לסלקו. היטלר ההורג יהודים וקומוניסטים נושא חן בעיני רמייחש, אך היטלר המחליף וטורף את הגנרלים שלו כמו הפיסת קלפים, פגע בעקרונות מקודשים. כנראה חשו בני האריסטוקרטיה ב"שנאה רוחנית של היטלר כנגד העילית החברתית"⁴, כדברי אחד הקושרים, ותחושה זו הגבירה את הסולידאריות של בני המעמדות העליונים.

של ריגול והסברה בגרמניה וצפתה ליום בו תוכל תוך תיאום עם הצבא האדום המנצח, להפוך את גרמניה למדינה קומוניסטית.

ה"רוטה קאפלה" הוסגרה, כנראה על-ידי סוכנים סובייטיים, שהוצנחו לתוך שטח גרמני ונתפסו על-ידי הגרמנים.

ה"רוטה קאפלה" לא קיימה קשרים עם החוג בק-גרדלר ורק קשרים רופפים נרקמו בינה ובין החוג "קרייזאר" (ראה בהמשך הדברים); מונוגרפיות מפורטות על הקבוצה "רוטה קאפלה" הוצאו במזרח גרמניה.

Ulrich von Hassel — Vom ändern Deutschland Atlantis Verlag Zürich, 3 Auflage 1947, p. 17

העדר רקע אידיאי ומצע פרוגרמטי משותף גרם לחולשה מהותית של חוג הקושרים, איידיאולוגיה ארגונית והססנות בשלבי הבצוע. היו גנרלים, שלכאורה נתפסו לקשר אך די היה בהעלאה-בדרגה או במענק שמן מצדו של היטלר כדי שיהפכו שוב את עורם. גם בשעת המבחן נרתעו קצינים שבעמדות מפתח ובמקום להצטרף לקשר, בגדו והצביעו על חבריהם-הקושרים. במקרים מסוימים היו הקושרים עצמם מעורבים בפשעי-מלחמה חמורים. חולשה זו הולידה גם הרבה רעיונות תמימים ומוזרים אך מאלפים ומצביעים על מהות הקשר. בפרק מסויים סבורים היו אחדים מראשי הקושרים כי כוונותיו של היטלר הן טובות, אך הכל משתבש ומתעוות בשל עוזרים ויועצים. לכן יש לפקוח עיניו של היטלר ובדרך זאת לתקן את המצב. כאשר עמדו הקושרים על טעותם תלו תקוות בגרינג והרהרו באפשרות להקים את העוזר הראשי בכנופיה כנגד "הבוס". האוולת הגיעה עד כדי כך שאף הימלר נחשב למועמד מתאים להצאת המרד נגד היטלר.

עתה קל יהיה לנו יותר לעמוד על טיבם של מרבית משתתפי הקשר. כאמור, נמנו בשורותיהם גם אידיאליסטים כנים או כאלה שבמרוצת הזמן נדבקו בלהט אנטי-נאצי קנאי. אך אלה היו רק חלק בקהל המנומר של הקושרים. הגנרלים-קושרים החזיקו בעמדות פיקוד והפקידים הבכירים במשרות אחראיות. בספרי-הזכרונות מתרצים המפקדים את שירותם בצבא היטלר בצורך בהחזקת עמדת-כוח למען ההתקוממות (ויש הצדקה פורמלית לטענה זו) ואילו הפקידים מסתתרים מאחורי התירוץ המופרך שבפניהם ניתן היה תמיד לעשות יותר מאשר בחוץ. אף עברם של מנהיגי הקשר, גרדלר-בק-שטאופנברג, שהפכו במרוצת הזמן לאויבים מושבעים של הנאציזם, אינו נקי מרוב. הגנרל-אוברסט לודביג בק לא היה אנטי-נאצי בעת עלייתו של היטלר לשלטון. נהפוך הוא. בק חגג באורה פומבי את נצחון הנאצים בבחירות בשנת 1930 והגן בפני בית-דין על שניים מקציניו-פקודיו שהואשמו בהפצת תעמולה נאצית אסורה. אדיקתו הנאצית הגיעה לידי כך שמפקדו עמד לסלקו בשל נטיותיו ההיטלריות. בק הגיע גם לשיא בקריירה שלו בימי המשטר הנאצי. ההתפכחות באה עם הזמן ומן הדין להודות שבק זועזע משיטות הממשל הפליליות. בק ששימש כראש המטה של הצבא הסתלק בצנעה בימי המשבר הסודטי ועבר דרך ארוכה עד שביאשו הטיח דברים לפי כתובתו של היטלר (1942): "מה עושה הכלב מגרמניה היפה שלנו"⁵ ובכרוז המתקוממים אל הצבא, כתב: "אנחנו מוכרחים לפעול מפני — וזה העיקר — שמאחורי גבכם מבוצעים פשעים המכתימים את שמו הטוב של העם הגרמני..."⁶ קלאוס פון שטאופנברג היה אף הוא מחסידיו של היטלר והצטרף לקושרים בשלבים המאוחרים של המלחמה. גרדלר עצמו, המכונה "הלב של תנועת ההתנגדות הגרמנית"⁷, מדינאי בעל נטיות מלוכניות ותפיסות כלכליות שמרניות, החזיק בתפקידים רמים בראשית שלטונו של היטלר ובשנים 8—9—1937 ערך מסעות רשמיים באירופה וברחבי עולם, נפגש עם אישים, דן בבעיות מדיניות ודווח על פגישותיו והסתכלויותיו לגרינג וללשכה של הקנצלר. החמור מכל הוא מקרהו של ארתור נאבה, ראש המשטרה הפלילית, ששמו מופיע ברשימת החללים-הקושרים. האנס גיזביוס, אחד מעוזריו של גרדלר משבח בהרחבה את תרומתו של נאבה לתנועת ההתנגדות. גיזביוס מדבר בספרו הרבה על מסירותו של חברו נאבה לענין הקושרים ו"שוכח" כי אותו ארתור נאבה היה גם מפקד ה"אינזאצגרופה B" שהופקדה על מלאכת הרצח ברוסיה הלבנה ובחזית מינסק ובמשך חמישה חודשים, בתקופת הפיקוד של נאבה על ה"אינזאצגרופה", נרצחו 45,476 בני אדם. על אותו נאבה הטיל הימלר להמציא שיטה חדשה וכנראה יעילה יותר של הרג המוני. בדירתו

K.D. Bracher, W. Sauer, G. Schultz, — Die national-sozialistische Machtergreifung 5
— Westdeutscher Verlag — Köln und Opladen, 1960, p. 737

O. Ritter, — Goerdler p. 580, עמ' 6

7 שם, שם.

של נאבה בברלין נמצא סרט המתאר תאייגאזים בפעולתם. נאבה היה מבוקש על ידי בית-הדין הצבאי העליון בנירנברג כפושע מלחמה חמור אך הוא לא נמצא ולדעת חבריו הוצא להורג בשל פעילותו בשורות הקושרים.⁸

הוורמאכט והשלטון הנאצי

בגרמניה המערבית ובארצות המערב מבליטים במיוחד את חלקו של הוורמאכט בתנועת ההתנגדות ובקשר של 20 ביולי. יש להניח כי הבלטה זו לא באה לשרת את האמת הצרופה בלבד. טיהור הוורמאכט משתלב יפה בתכניות המדיניות והצבאיות של המערב ונעשה מאמץ לשים חיץ בין הוורמאכט ובין הנאציזם. מגמה זו הובעה באורח קולע בדבריו של הגנרל המערב-גרמני באודיסין, מפקד בכיר בארגון נאטו, אשר הכריז באחת העצרות לציון ה-20 ביולי: „כיצד הייתי מסוגל לייצג בנאמנות את קשרי (נאטו) אלולא היו גם חיילים גרמניים קמים כנגד דיכוי החירות ואי הצדק”.⁹ אמנם עלינו להודות כי לקציני הוורמאכט היה חלק מכריע בהתנקשות של ה-20 ביולי, הנסיון היחיד של התקוממות רצינית, שהיתה קרובה להצלחה ועלולה היתה להשפיע על מהלך המאורעות. בעקבות ההתנקשות והנסיון למרד הוצאו להורג כ-5000 אנשים, ביניהם קצינים לרוב.¹⁰ נמצאו קצינים שבעומדם לפני בית-הדין הנאצי נהגו בכבוד ובאומץ. ברם אין לזהות את קומץ הקושרים עם הוורמאכט כולו. גם ציבור הקושרים, עמידתם, דרכם למחתרת ופרצופם האישי מחייבים אבחנה זהירה. המספר הכללי של המאסרים וההוצאות להורג שבעקבות הקשר, אינם מעידים על ההיקפים האמיתיים של המרידה. היטלר בזעמו ובעירופו שהפליג לשיאים חדשים, נקם בגנרלים שלו, שהכשילו לדעתו את תכניותיו בשדה-הקרב, ועתה קמו לרצחו נפש. בחמת נקם לא הבדיל בין קושר ובין אדם שאי פעם היתה לו נגיעה כלשהי לקושרים. היה זה יותר טבח המכוון כנגד שכבה חברתית, כדרכו של היטלר, מאשר פגיעה באשמים.

הקשר עצמו הבשיל ובוצע בפועל ב-20 ביולי 1944. העגלה ההיטלרית דהרה במהירות במדרון. לא היה אז שום סיכוי להצלחה צבאית. גורל המשטר וגרמניה נחרץ. כל בר-דעת הבין כי היטלר לא יוכל לשאת ולתת עם בנות-הברית. מנהיגי המערב הכריזו בקובלנקה, כי לא יסתפקו בפחות מאשר בכניעתה המוחלטת של גרמניה. הגנרלים ידעו היטב כי הקרבנות הנוספים הם קרבנות-שוא, כי ההרס שנגרם בגרמניה הוא ללא תועלת. היטלר היה איתן בדעתו להמשיך עד הסוף, כדמות דמונית מושלמת, ניסה הוא בסוף הדרמה לסחוב אלי אבדון את בני-עמו. הקשר של ה-20 ביולי אינו מרידה כנגד המשטר ההיטלרי, מהותו ושיטותיו של הנאציזם, אלא נסיון להציל את שניתן עוד להציל בשעה האחרונה. בהמשך הדברים נלמד לדעת, כי לקושרים היו תכניות מדיניות מחושבות היטב והשאיפות המבצבצות מתעודות אלה מעידות לא במעט על טיבם של הקושרים.

הוורמאכט הגרמני, יותר נכון, הקצונה הגרמנית-פרוסית, שמרה על מעמד מיוחד ברייך הגרמני הקיסרי וביחוד בתקופת הרפובליקה הווימארית. הצבא זוכה להוקרה והערכה במרבית המדינות המודרניות, אולם ההערצה למדים, לחינוך צבאי, למסורת של נצחונות והילה של בלתי מנוצחים

8 Fabian Von Schabrendorff — Offiziere gegen Hitler, Europa Verlag A.G. Zürich, 1946, 63 עמ'

8 Gerald Reitlinger — Die Endlösung, Colloquium Verlag, Berlin, 2. Aufl., 1957 עמ' 209—211 p.

9 Die Tat, שבעון אנטיפאשיסטי המופיע בפרנקפורט, גליון מ' 25.7.194

10 לפי ה. רוטהפלס בספר Die deutsche Opposition נאסרו לאחר התקוממות ה-20 ביולי 7000 אנשים

היתה חזקה בגרמניה יותר מאשר במדינה אחרת כלשהי. הכת הצבאית שהמשיכה לנהוג ברייכסווהר בימי הרפובליקה הוויימאריית לא אימצה לעצמה את חוקת הרפובליקה הדמוקרטית. היא נשארה ביסודה אנטי־דמוקרטית, מתנגדת, ורואה את המשטר החדש כאחד מאמצעי הכפייה שהוטלו על גרמניה מבחוץ לאחר תבוסה בימי מלחמת־העולם הראשונה. הרייכסווהר סייע לסוציאלי־דמוקרטים להחניק את המהפכה השמאלית בראשית צעדי הרפובליקה, מאז נתקיימו זה לצד זה — הרפובליקה והרייכסווהר — הרייכסווהר קטן, אך מאומן וממושם היטב, שמר על עצמאותו וכושר תמרון בתוך המדינה.¹¹ היטלר, לאחר כשלון הפוץ' במינכן בשנת 1923, חתר לתפיסת השלטון באמצעים ליגאליים והקפיד על קביעת יחסים תקינים עם הרייכסווהר. לאחר כיבוש השלטון, חיסל היטלר במהירות את כל הארגונים, המוסדות והמפלגות, עליהם היה מושתת הסדר והשלטון הדמוקרטי. בכוח הזרוע ובהצבעות כפויות הוסרו המכשולים בפני הדיקטטורה הנאצית ושלטון הפירר. הצבא נשאר על כנו כבעבר. הוא נשאר הגורם היחיד (להוציא את הכנסיה הקאתולית) שלא נחקק, לא נפגם, שמר על מלוא עוצמתו שהקנתה לו גם חופש הכרעה ומעשה. אולם הצבא לא התערב במהלך המאורעות; אם כי בעבר היה הרייכסווהר מטביע חותמו על דרכו של השלטון האזרחי, עתה השלים, ללא התנגדות, עם רמיסת הדמוקרטיה, התנכלויות ביהודים, רציחות, בריונות ומחנות ריכוז. היטלר לא צריך היה לחשוש מפני צבאו, כי הלה שלם היה עם דרכו. שלם עם הטוטאליטאריות המשעבדת את חיי הכלל והפרט ונלהב למבצעים המדיניים של הפירר. כאשר עלה היטלר לשלטון קבע אחד הגנרלים הותיקים בהקלה: „שוב יש לנו קנצלר“¹² ואילו בלאסקוביץ, גנרל שלחם במלחמותיו של הפירר, הכריז בפני בית־דין אחר המלחמה: „הזיון מחדש של גרמניה, בתחילה באורח סודי ואחר־כך בגלוי (1933—1935) נתקבל על־ידי בשמחה. זאת היתה העמדה המשותפת לכל קציני הצבא ולא היתה שום סיבה לעמוד באופוזיציה נגד היטלר. היטלר השיג תוצאות, אליהן שאף כל אחד מאתנו“.¹³

על היחסים הטובים שבין הפירר וראשי הצבא העיב בתחילה רק עתיד יחידות הס"א. מפקדי הס"א, ובראשם רהם, שאפו להפוך את הכנופיות שבפיקודם לגרעין של צבא מהפכני נאצינל־סוציאליסטי. בהתמודדות שבין הס"א והוורמאכט התיצב היטלר לצדו של הוורמאכט. הוא ידע היטב כי לשם הגשמת תכניתו התוקפנית זקוק הוא לגנרלים בעלי הידע והכושר המקצועי, ואילו קבוצות בריונים, יעילות רק להשלת הטירור והאימה. הניגוד נפתר באורח רדקלי. נערך הטבח הידוע, נרצחו ראשי הס"א ובמכת־בזק חיסל היטלר גם יריבים פוליטיים אחרים. אגב אורחא נרצחו גם שני גנרלים מנאמני הוורמאכט. הינדנבורג הזקן ברח את היטלר על „התערבותו האישית והאבירית שעקרה את הבגידה בעודה באיבה והצילה את העם הגרמני מסכנה גדולה“. לאחר מות הנשיא הישיש, נטל היטלר באורח אוורפטורי, בניגוד לחוקה, את סמכויות הנשיא ותבע שבועת אימונים מהקצינים, בה התחייבו „לציית בלא תנאים לאדולף היטלר“. לימים תרצו הקצינים בשבועה זאת את כניעתם לפשעים ולהשתוללות היצרים המטרופת של הפירר. הגנרלים הללו שכחו משום מה שבשעתו מסרו שבועת נאמנות לרפובליקה וביחס להבטחה ראשונית זו היה מצפונם גמיש יותר ולא זע, עת שהרפובליקה והחוקה חוללו וחונקו.

סכסוך רציני ראשון בין הפירר וצמרת הוורמאכט הסתמן לאחר התייעצות בדרג גבוה שנערכה בלשכתו של הפירר ב־5 בנובמבר 1937. במעמד זה גולל היטלר לראשונה את תכניתו והודה ללא

11 ראה בענין זה הפרק: Die Wehrmacht in der Revolution, בתוך ספריהם של Bracher-Sauer-Schultz — Die nationalsozialistische Machtergreifung.

12 עמ' 735 Bracher-Sauer-Schultz — Die National-Sozialistische Machtergreifung.

13 לפי התעודה המובאת בקטעים: Biuletyn glownej Komisji, Badan Zbrodni Hitlero- wskiech w Polsce, כרך VIII, עמ' 12—13.

מסווה כי הכיבושים הדיפלומאטיים הם רק שלב בדרכו והתכנית המלאה לכיבוש שטח-מחיה גרמני באירופה תוגשם בדרך של מלחמה גדולה, שתביא להתמודדות עם צרפת ועם אנגליה. שלשה מבין שישה הנוכחים בהתיעצות זו העזו להסתייג מהתכנית. לא היתה זאת, כמובן, התנגדות מוסרית-עקרונית למלחמה תוקפנית אלא חשש שמא אין גרמניה מסוגלת לעמוד במלחמה טוטאלית. שניים מבין המערערים על התכנית היו פילדמרשל וראש הכוחות-המוזינים, בלומברג, וכן המפקד הראשי של הצבא, גנרלאוברסט פון פריטש. התנגדות זו שנתקל בה היטלר, אם כי נשמרה בסודי-סודות, גרמה לטיהור ראשון בוורמאכט. כעילה לסילוק שני המפקדים הבכירים ביותר בהיררכיה הצבאית, שימש, מצד אחד חיטוטו בחייו האישיים של פון בלומברג וגילוי עובדה שהפלדמרשל הקשיש לקח לו אשה צעירה שהיתה רשומה בעבר כיצאנית, ומאידך-גיסא, עלילת-גיסטאפו זריזה, שהציגה את פון פריטש כהומוסקסואליסט. הפרשה של פון-פריטש הכתה גלים בחוגים הרמים של הוורמאכט, אך לא הביאה לתגובה של ממש. כנראה שבעקבות ההדחה ודרכי ההדחה החלו אחדים מראשי הוורמאכט להבין כי אף הם אינם מחוסנים מפני שיטות הגסטאפו — הקנוניה והחיסול.¹⁴

חוג אופוזיציוני ראשון בצבא החל להתגבש בתקופת המשבר הסודטי. גנרל לודביק בק שכראש המטה היה עסוק בהכנות למבצעים הצבאיים, הביע בשורה של תזכירים את הסתייגותו מההסתבכות המלחמתית. אמנם גם הוא סבר שהמצב לפיו כלול חבל הסודטים במדינה הצ'כוסלובקית הוא בלתי-נסבל לאורך ימים, אך התנגד למלחמה. באחד מהתזכירים הניח הוא אפשרות של מלחמה מוגבלת נגד הצ'כים, אך הזהיר בפני מלחמה עם צרפת ואנגליה. גרדלר, שבאותה עת ערך מסע באנגליה, השתדל לשכנע את המדינאים הבריטיים שסיפוח הסודטים לגרמניה הוא פתרון צודק שיש לממשו בדרכי משא-ומתן. נציגי האופוזיציה הגיעו ללונדון, נפגשו עם מדינאים אחרים, והזהירו את הממשל האנגלי בפני המגמות התוקפניות של היטלר. יחד עם זאת דברו באורח מעורפל על קיום אופוזיציה פעילה, היוזמת מצדה התקימות במקרה של מלחמה. באוגוסט 1938 הסתלק בק מהמטה הכללי. לפי טענת אנשי האופוזיציה התרכזו עתה החוטים בידי ראש המטה החדש הגנרל הלדר ואנשי הריגול הנגדי. בפרסומים רבים מתוארות התכניות שעובדו לכאורה לקראת ההפיכה. אין להשתחרר מהרושם כי מדובר באימפרוביזציה בלתי-רצינית. התכנית לא יצאה, גם לפי דעת חוקרים גרמניים, מגדר משאלה צולעת, ולא סומנה אלטרנטיבה שלטונית יציבה כנגד היטלר. על כל פנים, טוענים שרידי הקושרים שהיה בדעתם לפעול ורק הפייסנות והכניעה של מינכן השמיטה את הקרקע מתחת לרגליהם. אין לדעת כיום בודאות אם אמנם היו הגנרלים מוכנים לפעול. הרתיעות והנסיגות במקרים שלאחר-כך אינם מאשרים את רצינותן של כוונות אלה או אומץ-לב בביצוע. מכל מקום מצאו הקושרים האמיתיים והמדומים תואנה מצוינת ותלו את הקולר בראש ממשלת בריטניה ובחלטות של

14 להכרת אישיותו של פון פריטש חשובה התעודה המופיעה בספרו של שיירר — עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי. — זהו קטע מתוך מכתב הגנרל ששוגר לידידתו הברונית מרגוט פון שוצבר כבר לאחר הדחתו. בקטע המצוטט עלידי שיירר, נאמר: „מוחר באמת שאנשים רבים כל כך מסתכלים על העתיד בחששות גוברים על אף הצלחותיו הבלתי שנויות במחלוקת של הפירור בשנים האחרונות...”

זמן קצר לאחר המלחמה (הכוונה למלחמת העולם הראשונה, הערה — י. ג.) הגעתי למסקנה, כי עלינו לנצח בשלוש מערכות, אם רצונו שגרמניה תחזור ותהיה חזקה: 1. המערכה נגד מעמד הפועלים — בה ניצח היטלר. 2. נגד הכנסייה הקאטולית, אולי נכון יותר לומר, נגד הקאטוליות הרומית ו... 3. נגד היהודים.

אנחנו שרויים בתוך המערכות הללו והקשה ביותר היא נגד היהודים. אני מקוה, כי הכל מבינים מה מסובכת מערכה זו.”

לפי המהדורה העברית של שיירר, עמ' 287.

מינכן. הקשר תוכנן כנגד היטלר הפותח במלחמה. כנגד היטלר הזוכה בהצלחה מדינית מזהירה, היה קשר זה, לדידם, חסר-שחר.

האופוזיציה הצבאית מקיצה מחדש עם פרוס המשבר מסביב לפולין. שוב מגיעים שליחים ודוברים לאנגליה ומגייסים את מדינאי בריטניה נגד היטלר ומוזמיותו. אולם שהפעם אין צורך לגייס ולחזק ידיים. לאחר חיסול המדינה הצ'כית, חל מפנה חד במדיניות הבריטית. רוח מינכן נעלמה כלא היתה ובמקומה באו חתימות נחפזות על בריתות עם פולין, רומניה ויוון. הפעם מציגים הבריטים תביעות קונקרטיים כלפי הגרמנים. וכאשר נשאל אחד משגרירי האופוזיציה, פון שלאבנדורף, ע"י צ'רצ'יל אם מוכנה היא תנועת ההתנגדות להתקוממות נגד היטלר, נאלץ היה הלז להשיב תשובה שלילית.¹⁵ גם הפנות והחד-משמעיות של שגרירי האופוזיציה מוטלת בספק. המדינאי הבריטי, רוברט ונסיטארט מסר בפני בית-הדין בנירנברג שהאחים קורדט, שניהם דיפלומטים מהחוג הפנימי של האופוזיציה, יותר מאשר דברו ברוח אנטי-נאצית, גילו תיאבון לאומני תוקפני והצדיקו את התפשטות גרמניה בכוון מזרח.¹⁶ משום מה נשתנו עתה בהרבה טענות אנטי האופוזיציה, אם ערב מינכן הם ציפו לעמדה בלתי מתפשרת מצד בריטניה וצרפת וראו במלחמה העלולה לפרוץ הזדמנות נאותה להתחלת המרד, עתה היו רבים מהם מייעצים לבריטים הבלגה וויתורים בשאלה הפולנית. כולם כאחד טוענים שהעם הגרמני התנגד למלחמה ורעיון המלחמה היה בלתי פופולארי בקרב ההמונים. אם כן — מדוע לא ניתן אות הזינוק מצד הקושרים? הפעם אין להסתתר יותר מאחרי התבוסות האנגליות. היטלר כנס את הגנרלים שלו ערב המערכה הפולנית ונאם אחד הנאומים המטורפים ביותר שלו. ביסודו של דבר — הוא טען — הכל תלוי בקיומו, לעולם לא יהיה עוד אדם בעל-סמכות, שליח ההשגחה, כמוהו. ולכן עליו לפעול כל עוד הוא חי. הוא קרא לגנרלים „לאטום לבותיהם בפני הרחמים“, להיות אכזריים, והבטיח כי הצדק שייך למנצחים ואין צורך לתת מעשים לאחר הנצחון. כן הבטיח היטלר כי המלחמה הפולנית תהיה מלחמה לוקאלית שלא תתפשט עד כדי מלחמה עולמית. הגנרלים טענו לאחר המלחמה שהתרשמו מהבטחה זו של הפירר. מסתבר כי ערובה של היטלר הספיקה להרתיע את הקושרים ושוב מודקרים הבלבול והמבוכה שבה היו שקועים הקושרים כביכול. לא נגד היטלר ומשטרו הם עמדו להתקומם, אלא נגד היטלר שעלול להביא למלחמה נעדרת סיכוי-נצחון. על כל פנים, הדרך שהדריך את הקשר ערב מינכן והוצג אז כאדריכל ההתקוממות, עסוק היה עתה בהכנת המלחמה נגד פולין. דפי יומנו מלאים ברשימות חרוצות ונחרצות המעידות על רוח מלחמתית בלתי-מעוררת.

אחר סיום מהיר ומוצלח של המערכה הפולנית, הפריח היטלר שוב כדור-נסיון של הצעות שלום. מוכן היה לשלום עם המערב במחיר הכרה בכיבושים במזרח — כלומר חיסול צ'כוסלובקיה ופולין. כמובן, שהרודן צמא-הדמים לא בקש אלא אתנחתא כדי לצבור כוח להושטת המכה הבאה בשעה הנוחה לו. זה היה פתיון שכוון גם כלפי העם הגרמני פנימה. הגה הפירר עטורת-הילת נצחון צבאי מוחץ, מוכן לשלום ורק עקשנותם של האנגלים והצרפתים מונעת הסדר. על טיב האופוזיציה אנו למדים מרעיונותיו של גרדלר, שלמעשה נאחו בהצעתו של היטלר והציע מעין גירסה מתוקנת מפריירו. איש מחוגו של גרדלר והביוגרף שלו, ההיסטוריון גרהרד ריטר כותב: „גרדלר חזר לרעיונו הישן: על המערב לעשות דבר על-מנת למשוך את יוזמת השלום לצדו, כלומר עליהם לקחת בחשבון למלא את התביעות המוצדקות של העם הגרמני במזרח, לאפשר לגרמניה כניסה חופשית למשק העולמי כאשר הממשלה הגרמנית תהיה מוכנה להחזרת פולין (בלי „החלקים

15 ראה זכרונות של פון שלאבנדורף — Offiziere gegen Hitler

16 עמ' 4—173, Bonn 1954, Die deutsche Opposition gegen Hitler, Erich Kosthorst

הגרמניים" וצ'כיה בגבולות של מינכן, ולהבטיח בעת ובעונה אחת, הקמת סדר חוקי בגרמניה, פירוק זיון כללי תחת בקורת בינלאומית יעילה (ביחוד בנין צוללות ומטוסים) בהשתתפות גרמניה. אם מקבל היטלר את התנאים הללו "תוליך ההתפתחות אותנו ואותו קדימה", אם יתנגד לכך, מן הדין "ללכת מעל לראשו". בהקשר לכך חושב הוא יותר ברגע זה לא על מרידה צבאית אלא על ממשלה בראשותו של גרינג כ"פתרון מעבר".¹⁷

היטלר לא הותיר זמן מרובה לחלומות-שלו. שוב כינס את הגנרלים, הודיע כי מגוי וגמור עמו לתקוף את המערב והוא לא יסתפק בפחות מאשר שליטה על אירופה כפתרון לשטח מחיה-נאות לגרמנים. התרוצצות הגנרלים החלה מחדש. ללא ספק הבינו המצביאים, כי הפעם אין מנוס מתבערה עולמית שאת סופה אין לשער. לפני עיניהם עמדה גם בעית הפרת הניאטרליות של בלגיה (והולנד), ולצד סיוט המלחמה בשתי חזיתות היתה גם אזהרה עגומה מימי מלחמת העולם הראשונה. ספריי הזכרונות של הקושרים מלאים תיאורים מפורטים של תכניות. הכוונה היתה "להפיכה ליגלית" שפירושה התקוממות הצבא. אות ההתחלה ינתן על-ידי צו חוקי רגיל של המטה הכללי לאסור את היטלר, הדרך הטובה ביותר היא שצו כזה ייחתם על ידי פון בראוכיטש עצמו, המפקד הראשי ובלית ברירה יחתום ראש-המטה הכללי (הלדר). האסיר יועמד בפני בית-דין ממלכתי וישפט על-ידו. בעת ובעונה אחת חייבת להתחיל הסברה עממית מקיפה על מעשי הקלון של המשטר, פעולה למענה הכין דונאי מוזמן חומר מרשיע. חומר מסוג זה התרבה לאחרונה עקב מעשי האימה של ה.ס.ס. בפולין... רעיונות אלה נתקבלו תוך הסכמה מלאה על-ידי ראש המטה הכללי.¹⁸

נראה כי מעתה המפתח הוא בידי נותן הפקודה. הלדר רוצה שבראוכיטש יהיה המצווה. רק בידי בראוכיטש — הוא טוען — הסמכות לצוות על החיל. לכאורה מסכים בראוכיטש, הוא מבקש רק מקודם לראות את היטלר ולהניא אותו מהתכנית ואם נסיון אחרון זה יסוכל, יהיה מוכן לפעול. הפגישה המיוחלת נתקיימה והיטלר לא בלבד שלא שוכנע על-ידי מפקד צבאו אלא נתקף אחת מהתקפות הזעם שלו. הוא דבר על החייל הנאמן לו ללא סייג ועל גנרלים מוגילב. הוא הזכיר את רוח הדפטיזם השוררת במטכ"ל. בראוכיטש חזר מפגישה זו מדוכא ומבוהל ובמקום לתת את האות, החלו להשמיד מסמכים שעלולים להעיד על רוח אופוזיציונית המרחפת במטה הכללי. אחד הגנרלים, המקורבים לקשר, קבע כי הסיכויים להדביק את העם ברעיונות הקשר קלושים מאד. כ-75% מהעם הוא לצידו של היטלר וגם הקצונה הצעירה נאמנה לו.

אחד מוכן לפעול כאשר יקבל פקודה והשני מוכן לתת פקודה לאחר שיפעלו¹⁹ אומר פרופ. רוטהפלס בעקבות אחד הקושרים. התכניות ממשיכות להתגלגל. נמצא אחד הדיפלומאטים, מאנשי האופוזיציה, שמוכן להשתמש בגישה החופשית השמורה לו ללשכתו של היטלר כדי להניח שם חומר-נפץ ולחסל את הדיקטטור. אבל קשה להשיג את חומר הנפץ המבוקש ועד שהקושרים ישיגוהו, עוזב היטלר את ברלין. באותם הימים מתפוצצת הפצצה במרתף הבירה בשעה שנערכת שם פגישה מסורתית שנתית של ותיקי הנאצים לזכרון הפוץ' ההיטלרי ב-1923. היטלר עוזב את המקום לפני ההתפוצצות. כיום סבורים כמעט בודאות כי הנחת הפצצה בוצעה על-ידי הגסטאפו מתוך טעמים תעמולתיים. האשמה הוטלה על סוכנים בריטיים. הקושרים מוכנים להאחז במקרה זה ולתלות בו את הקולר של הפאסיביות והרתיעה. הפצצה במרתף הבירה עוררה גל של מחאות והאזהרה להיטלר גברה בעקבותיה. האם ניתן היה באוירה זו להתנקש בפירר ולהצביע על הקושרים כאחראים גם להתפוצצות במרתף הבירה?

G. Ritter — Goerdeler — 248—9 עמ' 17

G. Ritter — Goerdeler — 257 עמ' 18

H. Rothfels — Die deutsche Opposition — 77 עמ' 19

כל התכניות הללו, לא הפריעו לאותם האנשים עצמם המכונים „ראשי הקשר“ לתכנן את תכניותיו המלחמתיות של היטלר, למלא תפקידים של מפקדי חיל ומצביאים. למותר הוא לציין שאת התפקידים והחובות שהטיל עליהם היטלר מלאו בהתלהבות, בהצלחה וללא היסוס.

20 ביולי 1944

הנצחון במערב, המפתיע במהירותו חיזק את הברית בין הגנרלים ובין היטלר. הנצחון הסופי היה כאילו מונח על כף היד. אנגליה המבודדת, השומרת נפשה מאחורי גלייז עתידה לכרוע ברך בפני הענק המנצח ומכניע הכל בדרכו. הגנרלים, מחוץ לקומץ זעיר של מפוכחים-מתנגדים, נדבקו באמונה מיסטית כמעט בגדולתו הגאוגית של היטלר; הצירוף הנדיר של הכושר המדיני המופלג של היטלר והמנהיגות הצבאית המזהירה של הגנרלים נתנו לגרמניה את הנצחון המיוחל והמצופה מזה דורות. היטלר העטיר על הגנרלים שלו אותות-הצטיינות בשפע, העלאות בדרגה, מענקים כספיים וטובות הנאה. עתה נצטיירו רבות מהנבואות השחורות כחוסר אימון ונמיכות קומה והפסיעה הקטנה שהפרידה בין הצבא רבי-ההילה והנצחון הסופי באירופה היתה בבחינת מכשול זעיר אחרון שיש להתגבר עליו.

אמנם גרדלר ומועטים מחבריו לא נתפסו לאשליות האופטימיות. השכלתם הציבורית-מדינית אמרה להם, כי לא יתכן לשעבד את העולם כולו וגם אם יצליח הפירר לפלוש לאי-הבריטי, עוד לא תם הקרב. באחד מתזכיריו באותם הימים, קובע גרדלר, שאין העריצות יכולה להשתלט על העולם כולו; ישנם גם עמים אחרים מחוץ לגרמניה וגרמנים, וכל ההצלחות אין בכוחן למנוע את התמוטטות השיטה והמשטר. אבל גם גרדלר סבור היה שהנצחונות חיזקו את עמדת המקוח של גרמניה ובהצעות השלום הדמיוניות שהעלה בחוג של חסידיו, תבע עתה לא בלבד שטחים פולניים וצ'כיים אלא גם את אלזס ולורייין.²⁰

איש מהם לא תפס את משמעות ההתפתחות והמסקנה המוכרחת מהמעגלים המתרחבים של המלחמה. צ'רצ'יל, שהיה מנהיג המחנה הלוחם באותה עת, ידע היטב כי המלחמה נכנסה לשלב שאין חזרה ממנו, ולא תתכן שום פשרה או התפיסות. גרמניה שיעבדה את אירופה, החדירה משטר של אימה, טירור והרג ועתה לא לחמו שני כוחות בעלי אינטרסים שונים אלא שתי שיטות — שעבוד וחירות. גרדלר מתרעם לא אחת על צ'רצ'יל על כי אין הוא מחשיב את האופוזיציה ובעטייה של תביעת-הכניעה המוחלטת הוא מלכד את הגרמנים ביתר-שאת סביב היטלר, מכשיל את מאמצי המתנגדים, ומעמיד את העם הגרמני בפני מצב של חוסר מוצא. לא הבין, או לא רצה להבין גרדלר, שהגרמנים בצייתנותם ובהתלהבותם פשעו פשע קולקטיבי והלקח ההיסטורי של מלחמותיהם, מימי ביסמרק דרך מלחמת-העולם הראשונה, מצביע על הגרמנים כסכנה מתמדת לשלום אירופה ולכן מוכרחת המלחמה הזאת להסתיים בפתרון רדיקאלי שיעקור פעם ולעולם את שורשי האיום.

אחדים מראשי הצבא, וגם ראש-המטה הלדר, טענו כתום המלחמה, שמלכתחילה הזהירו את היטלר בפני „ההרפתקה“ בהסתבכות המלחמתית נגד ברית-המועצות. אולם אין לגלות כל תעודה או עדות מוסמכת המאשרת את ההסתייגות הזאת. נראה שלמערכה הסובייטית הלכו הגנרלים כולם בנפש חפצה. שלאברנדורף שהיה אחד הקצינים הפעילים בחוגי ההתנגדות, שרת בחזית הסובייטית, ותיאר באורח מפורט את קורות תנועת ההתנגדות מזמן המלחמה הגרמנית-סובייטית. לדבריו, במפגש המסורתי של הגנרלים, בו חימם היטלר את הרוחות לפני ההסתערות למרחבי ברית-המועצות, קבע היטלר פרק-זמן משוער של 6–8 שבועות הנחוץ לשם הדברת ארץ הסובייטים. בראוכיש, טוען

שלאברנדורף, הסכים להערכה הזאת, היטלר מסר למפקדיו שלאחר החיל יבוא לשטחים הכבושים הס"ס כדי לעסוק במלאכת הטיור. באותו מעמד הטיף היטלר למלחמה המושתתת על הבדלים "אידיאולוגיים וגזעיים", קרא לחיסול פיזי של קומוניסטים פוליטיים והבטיח כי המערכה המיועדת תתנהל באכזריות רבה יותר מאשר המלחמות הקודמות. לפי שלאברנדורף ולפי הדר מחד בראוכיטש או קיבל על עצמו למחות נגד "פקודת הקומוניסטים". אולם במשפט נירנברג הודה בראוכיטש שלא העז להתניב נגד היטלר, כי לא האמין בתועלת שבדבר. בברית-המועצות הגיעו הזרועות הנאציות לשיאן וכאן, בטבח ה"איינזגרופ" שצעדו בעקבות הצבא הסדיר, החלה ההשמדה הטוטאלית של בני העם היהודי. האם הגנרלים לא ידעו ולא ראו? על-כך יש עדויות מרובות המוכיחות כי הגנרלים היו עדים לרצח ההמוני המתבצע בשכונות הבלתי-אמצעית. האם הגיבו על הנעשה, האם, מחיקת צלם אנוש והפיכת סדרי חיים ויחסי אדם לגיהנום הביאו גנרלים לפרשה, להסתלקות ממלחמה רצחנית, להתנגדות בלתי מתפשרת נגד היטלר וחבר בריוניו? אין הוכחה לכך. לעומת זאת פה ושם יש עדות לסיוע שנתנו גנרלים למרצחים באנשים, פה ושם נמצא מסמך בו מנסה גנרל לתבוע מחייליו הבנה ל"יחס הקשה אך המוצדק כנגד התת-אדם היהודיים".²² שלאברנדורף מספר על הזעזוע שלפון בוק וקציני מטהו למראה הטבח ועל התלונה שהוחלט לשגר אל היטלר.²³ ישנם גם מקרים שגנרלים תובעים לקיים את מלאכת ה"איינזגרופ" בריחוק מהחיילות הסדירים, מטעמים אלה או אחרים, אך אין למצוא בו את הטעם האלמנטרי, הצווי העתיק, האומר "לא תרצח".

ברוסיה נתגלה הקרע המעמיק בין היטלר והגנרלים (עתה כבר רובם פילד-מארשלים) על רקע צבאי-איסטרטגי. גם מקודם נהג היטלר להתערב בעניינים הצבאיים ולחלוף על הערכות ותכניות המטה וראשי החילות. ידוע, למשל, שהיטלר התנגד לחזית השריונים והיסול הכיס של דונקירק ובכך אפשר פיגוי בקנה-מידה נרחב של חיל המשלוח הבריטי. האדמירל רדר נסה למשוך את היטלר לקונפציה האסטרטגית הימית והציע לתת זכות עדיפות למזרח התיכון, להשתלט על המבואות של הים-התיכון והארצות שמסביב לסואץ. למזלנו, לא אימץ לו הפירר את הרעיון הזה ועקב הרתיעה של פרנקו לא היה נלהב למימוש.

ברם, כל הניגודים שבין הגנרלים ובין היטלר בעניינים איסטרטגיים או מבצעיים היו רק מבחינת חילוקי-דעות שוליים על רקע הנצחונות המוחלטים. רק אחרי המלחמה נטו הגנרלים של היטלר לראות במחלוקות אלה, השפעות גורליות על מהלך המלחמה כולה. לעומת זאת הבקיעים שנבעו מהתכנון האיסטרטגי והטקטי במערכה בברית-המועצות גרמו לתוצאות מיידיות, כיוון שהפעם לא התנהלה המלחמה בהתאם לחישוביו של היטלר והגנרלים שלו, הנצחונות שוב לא באו בנקל. היטלר חילק עתה ביד רחבה גידופים במקום אותות הצטיינות, והדחות במקום העלאות בדרגה. מאידך גיסא, ריכוז הפירר בידו את סמכויות הפיקוד הממשיות ודברים גדולים כקטנים הוכרעו ממבצרי השדה המיועדים לפירר ולפמליה שלו בפרוסיה המזרחית ובאוקראינה. התמורות הללו וכן ההססנות החוזרת ונשנית של ראשי המטה, הניעו אחדים מהקושרים להתנות את ההתקוממות בחיסולו של הפירר וביצור קיני התנגדות המרוכזים ליד החילות השונים. מפייהם של המתקוממים נודע על שורה של נסיונות התנקשות, שנסייתו בכישלון. החובבניות שבתכנון המבצעים עומדת בסתירה בולטת לשיטתיות ולדיוק הטבועים בגרמנים והאופייניים ביחוד לאנשי-הצבא שלהם. במקרה אחד הוכנסה פצצה לתוך אוויונו האישי של הפירר, אך הנפץ לא פעל והחומר לא התלקח. נעשה נסיון להתנקש בהיטלר, בשעה שביקר באזכרה

21 עמ' F.V. Schlabrendorf — Offiziere gegen Hitler — Fischer Verlag, 58

22 ראה פרק הדין בפרשת יחס הורמאכט אל היהודים בספרו של Reitlinger — Die Endloesung, 220—225

23 עמ' F.V. Schlabrendorf — Offiziere — Fischer, 62—63

השנתית לקרבנות החזית, אולם היטלר עזב את המקום בטרם הספיק להפעיל המתקש את המטען הקטלני. תוכננה התנקשות לרגל ביקור שעמד היטלר לערוך לשם בדיקת מדי-צבא חדשים. הדבר לא יצא לפועל, כי היטלר בטל את הביקור. דובר על עוד נסיונות או תכניות אחדות, הידועות למדי, לא נחזור כאן על פרטיהן. הרושם הכללי המתקבל הוא שפעמים אחדות נעשה נסיון לבצע מעשה, אך הדבר נכשל. אין תימה כי אירעו כשלונות חוזרים כאלה. המעיין בקורות התנועות שעסקו בסירור אישי, ידוע, כי לכל התנקשות מוצלחת קדמו כרגיל נסיונות-נפל אחדים. אין גם להתעלם מן העובדה שעם החרפת המצב הצבאי והמדיני גברה העצבנות של הפירור וחומת הסוכנים נעשתה חדירה פחות.. יחד עם זאת, נודעת גם השפעה מסוימת להססנות שגילו גרדלר וחבריו לגבי חיסולו של היטלר. רק במאוחר ותחת לחץ של אחרים, הסכימו להתנקשות. קשה לדעת עתה את טיב החישובים שמאחורי העמדה המתנגדת הזאת. כעת טוענים כותבי קורות תנועת ההתנגדות בגרמניה, שגרדלר חשש לחידוש אגדת ה"דולכשטוס" (תקיעת פגיון בגב) שנוצרה בתום מלחמת העולם הראשונה וסבור היה שאגדת היטלר עלולה להלהיט דמיונות, ורבים יהיו סבורים שהמעשה הפושע של בוגדים גזל מהגרמנים את איש ההשגחה היחיד שידע להוביל את העם אל הנצחון הסופי.

גם בשלבים המאוחרים הללו לא פסקו הקנוניות המזוירות במחנה האופוזיציוני. אחד המדינאים המכובדים ביותר בחוג האופוזיציה, פופיץ, הגה עתה את הרעיון של רכישת הימלר לצד המתקוממים והפלת היטלר בעזרת רב-הטבחים של המשטר.²⁴ מן הדין הוא להודות שמגעים אלה עוררו הפעם שאט-נפש בשורות האופוזיציה. אך גם מעמדו של גרדלר ושל בק החל להתערער. הסיבה העקרית לאי-שביעות רצון ממנהיגי החוג האופוזיציוני נבעה כנראה מחוסר יעילות שבמאמציהם ותכניתיהם הנרקמים מזה שנים רבות. באופן מיוחד נפגמה סמכותו של בק, שנחשב עתה כר"א אופי ונעדר זיק של נמרצות וכוננות לסיכון, העושה אדם למהפכן מלידה. לעומת זאת היתה נטושה המחלוקת עם גרדלר על בסיס שונה לגמרי. גרדלר מתואר גם בעיני מעריציו כתמים מדי וכאופטימי יתר על המידה. גם ההשקפות השמרניות הצרופות של המדינאי המלוכני לא הקלו על המגעים של האיש עם סביבתו. גרדלר, שנכשל בהשלמת השלד האירגוני של התנועה, לא הרפה מהגזים תיאורטיים, חיבר תעודות רבות שמהן משתקפות ההתפתחויות המדיניות והכלכליות של אירופה לאחר המלחמה לפי ראייתו. הוא. עלינו להודות כי במסמכים הללו מתגלה גרדלר כבעל השקפה דוחה, אך כמרחיק-ראות וחודר לנבכי המציאות במבט בהיר יותר מאשר רבים מקברניטי מחנה-המערב בעת המלחמה. גרדלר קובע כי למרות היטלר וזוועת המשטר, יהיה מצבה של גרמניה שלאחר מלחמת-העולם השניה טוב יותר מאשר בשנת 1918. הסיבה לכך נעוצה, לדעתו, בניגוד הבלתי נמנע בין המחנה הקומוניסטי והמערבי. כתום המלחמה יתערער הליכוד הבנוי על חתירה משותפת לנצחון ועל קרבנות המלחמה. המערב יזדקק לשלוחה איתנה באירופה המופנית נגד ברית-המועצות וגרמניה עתידה לתפוס מקום חשוב בברית זו. בכתבים של גרדלר מבצבצות גם הצעות של איחוד אירופי מערבי, אחדות כלכלית וכד'.²⁵

לעומת גרדלר, סברו אנשי החוג — שבסיסו היה בעיקר רעיוני והמכונה "קרייזאו",²⁶ אליו

24 עמ' 377 — G. Ritter — Goerdeler

25 ראה בענין זה נספחות בספרו של G. Ritter — Goerdeler

26 חוג "קרייזאו" נטל את שמו משם אחוזת משפחת מולטקה בשלזיה. הראש והרוח החיה של החוג היה הרוזן הלמוט פון מולטקה, נכדו של הפילדמרשל המהילל. החוג היה תערובת מזוהה של אצילים ליברלים והוגים מתקדמים. ההתכנסויות של החוג הוקדשו בעיקר לבירורים והרהורים והתנגדותם למשטר נבעה בעיקר מעמדות רעיוניות. לעומת זאת מיעט החוג לעסוק בפעולות מעשיות ורק בשלבים מאוחרים קשר החוג קשרים עם אנשי בק-גרדלר וכמה מפעילי החוג נכללו גם בממשלה המיועדת שהורכבה על ידי גרדלר ואנשי שלומו.

השתייכה תערובת מזוהה של אצילים ומנהיגי פועלים לשעבר, נוצרים אדוקים ורדיקאלים — כי יש לשמור על עמדה מאוזנת יותר בין המערב והמזרח. כנראה ביקש החוג הזה לבנות גרמניה אחרת, השונה בצבינה המוסרי ובארחות החברה. באפריל 1943 נפגע אחד ממרכזי ההתנגדות — משרדו של גנרל אוסטר, עוזרו הקרוב של אדמירל קאנאריס בריגול הנגדי. הגסטאפו גלתה ענין של הברחת מטבע-זר בו מעורבים היו אנשי הריגול הנגדי, החקירה הסתעפה וגם אוסטר נלכד. אחד מהחבורה של אנשי הריגול-הנגדי נאסר לאחר שנתגלו מגעים בעלי אופי מדיני בבירת הוואי. ובסוף הורחק קאנאריס כתוצאה מבריחת הנספח של הריגול-הנגדי באנקרה, למחנה בעלות הברית. הגסטאפו עדיין לא ידעה דבר ברור על קיום הקשר והמאסרים לא היו כרוכים בחשדות פוליטיים רציניים. אבל נוסף על המאסרים בצמרת הריגול הנגדי נתפסו קומוניסטים ואחדים מאנשי חוג ה"קרייזאו". המאסרים שיתקו מרכז חשוב של הקושרים והעלו את המתח המחתרתי והחרדה לבאות. התכנון המבצעי של הקשר שמקודם הופקד בידי גנרל אוסטר ועוזריו מהריגול הנגדי, נמסר עתה לאיש שעתידי היה להטביע חותמו על התנועה ולהיפך לגיבור ראשי של הקשר. הקולונל קלאוס פון שטאופנברג היה כנראה קרוץ מאותו חומר ממנו עשויים מהפכנים קנאים. גם הוא עבר את כור הלבטים, אך האכזבות הציתו בו את הלהט, שהיה אבי המעשה בנסיבות הקשות של הרייך השלישי. האיש היה נינו של גנייזאו, בן למשפחה מיוחסת, שהמסורת הצבאית היתה מעוגנת בה מדורי-דורות. פון שטאופנברג היה קצין מחונן, עבר שלבי מלחמה שונים ובעת שירותו בדביווייט הטנקים ה-10 בטוניס נפצע פצעים אנושים ורק לאחר מאמצים מרובים של רופאים קם ממטתו, נכה לכל ימי חייו. למרות מצבו, לא אבה שטאופנברג להפרד מהצבא ואולי מדרך על ידי השנאה להיטלר, בקש הזדמנות להמציא במרכז הקושרים. הוא גויס על-ידי הגנרל אולברייכט, אחד הקושרים הכנים, ראש-המטה של הלשכה הצבאית הכללית, עמדה חשובה הרבה מזו שהיתה בידי אוסטר. שטאופנברג לא היה חסידו של גרדלר והוא ניצב בין החוג שמסביב גרדלר ובין חוג "קרייזאו"; מכל מקום הוא הושפע על ידי אחדים מהסוציאליסטים בחוג "קרייזאו" (לאבאר, לוישנר). שטאופנברג הסתייג מעט מהחישובים הפוליטיים הקרים של גרדלר ונטה לתפיסה שראתה בקשר לא רק מכשיר להפיכת המשטר אלא גם תנועה שנועדה להפיח רוח מוסרית-רעיונית חדשה. עוד יותר ביקורתית היתה גישתו של שטאופנברג לגנרלים ולפילדמארשלים שפסחו על הסעיפים ומעולם לא חישלו את ספיקותיהם והרהוריהם למעשה. לאחר שבראוכיטש ואחריו הלדר סולקו מראשות המטה, תרו הקושרים אחרי ראשי-חילות, כמועמדים מיועדים לקשר. במאמצים אלה נטל חלק גנרל פון טראסקוב, המוצב מזמן רב בחזית המרכזית ברוסיה וגנרל אולברייכט. התוצאות לא הבטיחו משענת איתנה וקבועה לקשר. ראשי-החילות הססו, הסכימו בחצי-פה ונסוגו לאחר מכן בפה מלא. גם החילופים התכופים שביצע היטלר, אחוז-רוח טירוף והמטיל על הגנרלים את האחריות לשברון המעמיק והולך, היו בעוכרי הקושרים. החבורה האזרחית בחטיבת הקושרים, שישבה רובה בברלין ואנשי הצבא, הבינו כי יש טעם לקשר, כל עוד מצויות בידי גרמניה רזרבות צבאיות והיא מסוגלת להלחם. רק הכוח הצבאי נותן בידי הקושרים עמדות מקוח והופך אותם לפרטנר במשא-ומתן עם המחנה הלוחם היריב. ההתפתחויות הקדחתניות שלאחר מפלת סטאלינגרד והתמוטטות הצבא הגרמני-איטלקי במזרח התיכון, נפצו את הסיכוי האחרון לנצחון צבאי בשדה הקרב. עם הזמן נסתפחו לקשר קצינים צעירים יותר ושטאופנברג היה הבולט בחבורה הזאת.

עד סוף שנת 1943 נמשכו ההכנות לקשר הכללי. למבצע הכולל ניתן שם הצופן "ואלקירי". בהתאם לתוכנית, צריכות היו יחידות תחת פיקוד נאמן, בקרבת ברלין, לתפוס את לישכת הרייך, מיניסטריונים, תחנות הרדיו והטלגרף. היחידות הנאמנות שבקרבת ברלין נפלו בכוחן מחטיבות הס.ס. והלופטוואפה המסורות לגרינג. לכן נתון היה המפתח להצלחת הקשר בהפעלה מהירה ככל האפשר של חיל

המילואים והמשמר האזרחי לצד המתקוממים. נראה היה שהמזל שיחק לקושרים ובתחילת יולי 1944 נתמנה פון שטאופנברג לסגנו של גנרל פרום, מפקד כללי של חיל המילואים ושל המשמר האזרחי. מעתה יכול היה פון שטאופנברג, המוח המבצעי של הקשר, לחתום על פקודות ולהכין צוים שלכאורה יצאו ע"י גנרל פרום. פרום עצמו נמנה על אותם גנרלים, שידעו על הקשר, אך לא היו מוכנים לתת ידם למימושו המעשי. התנהגותו בשעה הקריטית היתה בעלת חשיבות עליונה והקושרים קיוו כי הגנרל ידורבן ע"י זרם המאורעות ולא יעמוד מנגד. אולם הגישה החופשית למטהו של פרום לא היתה היתרון היחיד שנבע מהמינוי החדש. פרום או סגנו נקראו לעתים תכופות למטהו המבוצר של היטלר בפרוסיה המזרחית כדי למסור דו"ח על המצב של חיל המילואים, ולזרז משלוח של זרובות, במקום הכוחות הנסוגים במהירות בחזיתות המתמוטטות. למזלם, יכלו עתה הקושרים לשלוט על הכוחות הצבאיים החופשיים במרחבה של גרמניה ולסלק את היטלר במו ידיהם. וחיסולו של היטלר היה הכרחי לפני נתינת אות הזינוק לקשר. ברם, היתרונות הללו היוו גם את נקודת התורפה של הקשר. שטאופנברג שמיעד היה לחסל את היטלר בפרוסיה המזרחית היה בעת ובעונה אחת איש-המפתח בתוככי ברלין. כשעתיים או שלוש בדרך האויר הפרידו בין המטה של היטלר וברלין וביום הגורלי היתה היעדרותו של שטאופנברג אחד הגורמים הקובעים להכשלת הקשר. פעמיים הוחמצו הזדמנויות לפתיחת המבצע, כיוון שהמורדים גמרו אומר לחסל במכה אחת את היטלר, גרינג והימלר, ששלושתם השתתפו כרגיל בהתעצויות היומיות במטהו של הפירר. פעמיים נמנע שטאופנברג להפעיל את חומר הנפץ, כי החבורה לא היתה שלמה, או שהיטלר עוב בטרם עת. בסוף נפל הפור על יום ה-20 ביולי. פרטי ההתנקשות הזאת ידועים למדי ולא נעסוק כאן בהצגת כל האירועים. הישיבה שבאותו יום לא נתקיימה כרגיל במקלט תת-קרקעי אלא בצריף שעל פני הקרקע. עקב זה איבד חומר הנפץ הרבה מכוחו ההרסני. שטאופנברג הניח את החומר בתיק מתחת לשולחן בקרבת היטלר, אך אחד הנוכחים הזניז מעט. המתנקש יצא זמן מועט לפני ההתפוצצות ולאחר ששמע את קול הרעם לא חיכה יותר לבדיקת התוצאות אלא טילפן לברלין שהיטלר מת ויש להוציא לפועל את המבצע כולו.

אך בברלין הגלגלים לא נעו. איש מהמתקוממים לא רכז את החוטים בידי, הפקודות לא הוצאו בזמן, המפקדים הבכירים בצבא הפעיל, ביחוד פרום, לא זזו. כאשר הגיע שטאופנברג ניסה עוד לתקן את המעוות ולהפעיל את צוי המבצע. אולם הכל היה מבולבל, הססני ובלתי מתואם. שעה שיחידה של מתקוממים הגיעה אל גבלס ועמדה לאסרו, הציע ראש התעמולה הנאצית להתקשר עם היטלר ולהיווכח האמנם חי הפירר. הסתבר שהמתקוממים לא ניתקו את חוטי הטלפון וקולו של היטלר החי נשמע בברלין. מעתה גורלם של המתקוממים נחרץ. בפריו ובוינה היה מצבם שה המתקוממים טוב יותר מאשר בבירה הנאצית, אולם לא היה בכך כדי לשנות את התמונה העגומה הכללית. אחדים מהמתקוממים התאבדו לאחר שהובהר הכשלון, אחרים הומתו בו ביום, רבים מהמעורבים במישרין או בעקיפין נתפסו ונרצחו על-ידי בתי-הדין הנאציים או מתו במחנות ריכוז. בשלבי ההכנה ידעו הקושרים לשמור על חשאיות וסולידאריות, אך לאחר התבוסה הכללית התמוטט. נמצא חומר מרשיע רב, בין השאר נפלה לידי הגסטאפו גם רשימה של קושרים האחראיים במקומות שונים. גנרל פרום, לא בלבד שנרתע מלתת ידו למרד, אך היה ראשון שכיוון נשקו נגד הקושרים והסגרים לידי רודפיהם. כמובן, הבגידה ומוגות-הלב לא הצילו, לא אותו ולא את קלוגה, מידו הנוקמת הארוכה של היטלר. קשה כיום לשפוט אם היו סיכויים סבירים לנצחון ההתקוממות. הכל נע בתחום ההשערות הספקולאטיביות. המתקוממים המועטים ששרדו טוענים שרק צירוף מקרים בלתי מוצלח מנע מהם נצחון ואילו המחנה שעמד מנגד מתבצר מאחורי טענות אחרות. האדמירל דניץ, שעתידי היה לרשת את היטלר כקנצלר לימים אחדים, סבור כי ההתקוממות היתה אבודה מראש. במקרה רצוי, גם לאחר

מותו של היטלר, היתה לדעתו, מלחמת אורחים בלתי־נמנעת. מותו של היטלר היה מעלה אותו בעיני בני עמו לקדוש וחושף את גרמניה בפני אויביה. המצב היה כזה, אומר דניץ, שהמשחק מוכרח היה להמשיך עד הסוף.²⁷

המתקוממים, שהיו כה בלתי מוכנים ויעילים בתחום המבצעי־הצבאי, הותירו כמות ניכרת של מסמכים, מהם ניתן ללמוד על תכניותיהם לאחר נצחון המרד. הוכנה רשימה של שרים מיועדים, כרוזים מכוונים לצבא, לעם והצעה לקווים במדיניות חוץ ופנים. המחברים של מרבית התעודות הללו היו בק וגרדלר. המתקוממים לא התכוונו לסיום מידי של המלחמה. הם רמזו כי נכונים הם להפסיק את פעולות האיבה במערב ולרכז כל כוחותיהם נגד ברית־המועצות כדי לשים סכר בפני התפשטות הבולשביזם. שירות זה לא היה ללא חישובים של פרס ותועלת. הגבולות העתידיים, לא היו אמורים לשוב למצב שלאחר מלחמת־העולם הראשונה, והסודטים, חלקי פולין מערביים וכמובן אוסטריה, נועדו להישאר בגבולות המדינה הגרמנית. קשה לדעת אם התביעות חסרות השחר, המצביעות על ציניות והתעלמות מוחלטת מהמציאות, צריך לזקוף על חשבון חוסר־הדעת ואי־הרצון העקשני להכיר בעובדות; או שמא הסתמכו הקושרים על רמיזות והבטחות אמיתיות או צבועות שהובעו בגישושים ובמגעים עם אלן דאלס וסוכניו, אנשי מרכז הביון האמריקני הממונה על אירופה. תנועת ההתקוממות הגרמנית היא אפיזודה בשרשרת האירועים האחזריים והמזריים של מלחמת־העולם השנייה. אין להכחיש כי מצויים היו בתנועה זו יחידים בעלי מצפון וחזון, ושהיא בלעה קרבנות רבים. אולם תנועה זו היתה שונה משאר תנועות ההתנגדות בקרב האומות הכבושות. השוני הזה הוא פועל יוצא מהשפעתו המדבקת של הרייך השלישי. סבורני, שדוקא תנועת ההתנגדות, הרכבה, קורותיה וכשלונותיה, מעידים על ההשפעה הטוטאלית של הרעל הנאצי. לדאבון לב אין היא מוכיחה שמול השפל ורמיסת כבוד האדם, התיצבה תנועה איתנה ברוחה, השומרת עה צלם אדם וערכים מקודשים של החברה התרבותית. תנועת ההתנגדות האנמית וחסרת תודעה־עצמית היא קרן־אור חלשה מדי שאין בה כדי לפזר את האפלה הדחוסה.

Jewish underground group, during the first years of the war. Its members originally were from Zionist and Communist youth movements. From the data of the "publicity trials" which tried the members of this group, after their unsuccessful attempt to burn down the anti-Communist exhibition in Berlin, we learn of the bravery of Jewish youth in Germany who attempted to maintain an underground unit in the lion's den inside, out of the conviction that fascism was doomed to defeat and their faith in another socialist Germany.

German Jewry's Representation under the Third Reich — Abraham Margalioth

The "National Representation of German Jewry" was established about half a year after Hitler came to power. The author analyzes this institution's position by its first public statement, also appearing in facsimile in this issue.

This "Representative Committee" based its hopes of German Jewry's chance to exist under Nazi rule, on "its vitality, cohesion and especially, its usefulness as a creative economic factor", that would be recognized as such by the new rulers of the Reich.

This belief, in addition to the assumption that the new regime wouldn't last, led them to advocate withdrawal from public life as a means of alleviating their conditions. For this reason, the committee did not consider emigration of Jews from Germany a positive solution.

The Wehrmacht and the Opposition Movement in Nazi Germany — Israel Gutman

We witness attempts in Western Germany to prove that there existed at the time a broad opposition to Hitler. These try to exaggerate the importance of the attempt to assassinate Hitler on July 20, 1944. However, the truth is that all true progressive opposition in Germany was eradicated in the early days of the Nazi rule. Only the Wehrmacht and other conservative groups enjoyed a limited amount of freedom as well as a certain position of power. But these groups for the most part, supported Hitler as long as he was successful. The desire to remove him came only with his defeats and in no small part was directed at clearing the scene to permit negotiations with the Western Powers.

The attack of July 20th was a failure and it is difficult to determine if this was due to an unfortunate set of circumstances or the cause was basically more qualitative.

Documents remaining show that the organizers of the uprising did not intend to bring the war to an immediate end, but to continue it against the Soviet Union. They wanted a Greater Germany that would include

parts of Poland, Czechoslovakia and Austria. At any rate, we should not make any connection between this uprising and the opposition movements in the occupied countries or even that in Fascist Italy.

An Unknown Document about the Pogroms in Constantine by Joseph Ariel

About 30 years ago in August 1934, the world was deeply shocked to hear the news that in the city of Constantine in what was then the French dependency of Algeria, pogroms broke out, lasting for three days, on the day following the pogroms, the writer of this article, whose name was then Joseph Fisher, was sent to investigate the incidents on behalf of the "Committee of Jewish Delegations" (a body preceding the "Jewish Congress").

The report revealed the part played by the French Right in instigating the pogroms. It was exactly for this reason that the report was suppressed, since one to satisfy of the prominent members of the "Committee of Jewish Delegations" condemned it as anti-French. One of the two copies left is published here.

Leaders of Jewry during the Holocaust — Zev Levy

The writer reviews the anthology published by the Council of Jews from Germany dealing with the activities of the leaders of German Jewry in reply to Hannah Arendt's critique which places the blame for their destruction on the Jews themselves and their leadership. This reply, too, tends to exaggerate, by apologizing in certain respects when relating to the action of those leaders of the German Jewry.

Jup Westervil

Twenty years have passed since the death of Jup Westervil, a member of the Dutch underground movement who jeopardized his life for the sake of saving the lives of Jews. Passages from diaries, which were published in Holland after the war and dedicated to his memory and the memory of his comrades, are reproduced here.

The Munich Pact and Czechoslovakian Jewry in 1938 — Otto Dov Kulka.

The Munich Pact was not only an important event in the history of international affairs. It was also the first thrust in the direction of what was later to be called the Final Solution of the Jewish Question in Nazi-occupied Europe. Germany's prime condition to any form of Czechoslovakia's existence was the curtailment of Jewish influence and a policy of persecution in accordance with the Nuerenberg laws public opinion in Czechoslovakia soon complied with these demands; Jews, however, refused to give in. Although assimilationist circles —